

GRZEGORZ TUTAK

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II
WYDZIAŁ NAUK SPOŁECZNYCH
E-MAIL: GRZEGORZ_TUTAK@WP.PL

DATA ZGŁOSZENIA: 22.12.2017
DATA PRZYJĘCIA DO DRUKU: 17.02.2018

Rola i znaczenie Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw

STRESZCZENIE

Upadek Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich znacznie zmienił sytuację geopolityczną świata. W wyniku rozpadu powstało piętnaście nowych podmiotów stosunków międzynarodowych. Wraz z demontażem ZSRR powołano do życia Wspólnotę Niepodległych Państw, skupiającą były republiki radzieckie. Jedną z płaszczyzn współdziałania w ramach WNP było pogłębianie współpracy na rzecz bezpieczeństwa, dlatego też już 15 maja 1992 roku podpisano Układ o zbiorowym bezpieczeństwie państw sygnatariuszy Wspólnoty Niepodległych Państw. Inicjatywa ta, zinstytucjonalizowana i przekształcona w 2002 roku w Organizację Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym, stanowi istotny komponent bezpieczeństwa tegoż obszaru.

SŁOWA KLUCZOWE

bezpieczeństwo, Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym, Wspólnota Niepodległych Państw

Wprowadzenie

Rozpad Związku Radzieckiego w 1991 roku stał się czynnikiem zmieniającym układ sił geopolitycznych zarówno na obszarze kontynentu euroazjatyckiego, jak i w świecie. W jego miejsce pojawiło się piętnaście nowych podmiotów stosunków międzynarodowych, które na nowo próbowały ukształtować swoją tożsamość i budować relacje w kontaktach z innymi państwami. Dotychczasowe mocarstwo, zajmujące ponad 22 mln km² – Związek Radziecki, przeszło do historii, a na jego miejscu pojawiła się sukcesorka – Federacja Rosyjska.

Powstałe państwa, mimo wspólnych doświadczeń historycznych, niejednokrotnie nie wykazywały wspólnoty interesów. Wręcz przeciwnie, państwa te charakteryzowało odmienne spojrzenie na nową rzeczywistość. Elementem, który sprzyjał zróżnicowaniu, był między innymi nierówny poziom rozwoju gospodarczego. Pojawienie się nowych aktorów na arenie międzynarodowej ożywiło rywalizację, jeśli chodzi o budowanie strefy wpływów na obszarze poradzieckim, pomiędzy Federacją Rosyjską a Stanami Zjednoczonymi Ameryki Północnej. Co więcej, stało się polem walki o wpływy również dla wzrastającej potęgi Chińskiej Republiki Ludowej. Nie ulega wątpliwości, iż obszar euroazjatycki jest niezwykle bogaty nie tylko pod względem historycznym czy kulturowym, ale też w aspekcie zasobów naturalnych.

Obszar WNP ma charakter priorytetowy w polityce zagranicznej Rosji, bowiem na nim położone są państwa „bliskiej zagranicy”¹. Z geopolitycznego punktu widzenia jest to przestrzeń o znaczeniu strategicznym. Przez obszar ten przebiegają szlaki handlowe, które łączą Europę z Azją i Bliskim Wschodem. Ważnym motywem zaangażowania Federacji Rosyjskiej w WNP jest mniejszość rosyjska zamieszkująca państwa poradzieckie. Stanowi ona niejednokrotnie pretekst do ingerencji władz rosyjskich w sprawy państw „bliskiej zagranicy”². Celem niniejszego artykułu jest krótkie scharakteryzowanie obszaru WNP, ze szczególnym uwzględnieniem systemu bezpieczeństwa opartego na Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym. Temat ten jest tym bardziej godny uwagi, że na wskazanym obszarze występują problemy na tle etnicznym oraz problemy terytorialne (w takich państwach, jak Armenia, Azerbejdżan, Gruzja, Mołdawia, Rosja i Ukraina)³, które rzutują na relacje między stronami spornymi oraz stronami trzecimi.

¹ Koncepcja „bliskiej zagranicy” odnosi się do byłych republik radzieckich, z wyjątkiem państw bałtyckich (Litwy, Łotwy, Estonii).

² S. Olczak, *Wspólnota Niepodległych Państw wobec wyzwania bezpieczeństwa regionu*, [w:] *Wpływ organizacji międzynarodowych na wielowymiarowość bezpieczeństwa*, red. K. Śmiałek, W. Śmiałek, Warszawa 2016, s. 316–317.

³ A. V. Rusakovich, *The Change in The Geopolitical Situation in the Former Soviet Union after 2014*, [w:] *Collective Security Treaty Organization and Contingency Planning after 2014*, eds. A. F. Douchan, A. V. Rusakovich, Geneva–Minsk 2016, s. 8.

Procesy reintegracyjne na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw

Wraz z rozpadem Związku Radzieckiego powołano strukturę, która miała w zamyśle jej twórców stanowić element reintegracyjny obszaru poradzieckiego – Wspólnotę Niepodległych Państw⁴. 8 grudnia 1991 roku, podczas spotkania w Puszczy Białowieskiej, przedstawiciele trzech państw: Rosji, Ukrainy i Białorusi, reprezentowanych odpowiednio przez Borysa Jelcyna, Leonida Krawczuka i Stanisława Szuszkiewicza, podpisali porozumienie w sprawie utworzenia nowej wspólnoty. Niedługo po tym fakcie, 21 grudnia, podczas spotkania w Alma Acie, w wyniku podpisania *Protokołu do Porozumienia* do trzech państw założycielskich przystąpiły kolejne byłe republiki radzieckie: Armenia, Azerbejdżan, Mołdawia, Kazachstan, Kirgistan, Uzbekistan, Tadżykistan oraz Turkmenistan⁵.

Motywyami poszukiwania nowych form integracji były dla powstałych państw nie tylko kwestie ekonomiczne, ale również bezpieczeństwo. Należy zaznaczyć, iż procesy reintegracyjne obszaru poradzieckiego są problematyczne z kilku powodów. Od początku lat dziewięćdziesiątych istnieje bądź istniał szereg czynników uniemożliwiających efektywne współdziałanie państw regionu. Wśród problemów utrudniających współpracę były na pewno kwestie ekonomiczne. Anna Moraczewska zauważa, że przyczyn nieskutecznej integracji gospodarczej obszaru WNP należy poszukiwać w oparciu jej na procesach reintegracyjnych, w których „trudno mówić o nowym jakościowo organizmie powołanym w miejsce dotychczasowych struktur”⁶. Dodatkowymi przeszkodami, które utrudniają integrację w ramach WNP, są stosunkowo krótki okres państwowości podmiotów powstałych po upadku ZSRR oraz różnorodność ich systemów politycznych⁷.

Innym problemem jest odmiennosc, a niekiedy wręcz sprzeczność interesów państw wchodzących w skład Wspólnoty Niepodległych Państw. Federacja Rosyjska postrzega obszar WNP jako teren swoich żywotnych interesów, w obrębie których podejmuje liczne działania w celu odzyskania lub utrzymania wpływów⁸.

Mimo czynników utrudniających integrację i niejednokrotnie odmiennosci interesów w *Porozumieniu o utworzeniu WNP* sformułowano cele i zasady Wspólnoty. Należą do nich⁹:

⁴ K. Malak, *Instytucjonalizacja wielostronnej współpracy na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, [w:] *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, red. A. Legucka, K. Malak, Warszawa 2008, s. 11.

⁵ R. Mazur, *Wspólnota Niepodległych Państw – integracja czy dezintegracja?*, „Wschodnioznawstwo” 2007, nr 1, s. 171.

⁶ A. Moraczewska, *Etiologia nieskutecznej integracji gospodarczej na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, [w:] *Wspólnota Niepodległych Państw: fragmegracja – bezpieczeństwo – konflikty etniczne*, red. T. Kapuśniak, Lublin–Warszawa 2011, s. 34.

⁷ A. Włodkowska-Bagan, *Efektywność integracji na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, [w:] *Wspólnota Niepodległych Państw...*, op. cit., s. 20.

⁸ Ibidem, s. 19 i 23–24.

⁹ *Соглашение о создании Содружества Независимых Государств*, [online] <http://cis.minsk.by/page.php?id=176> [dostęp: 12.11.2017].

- rozwijanie stosunków pomiędzy członkami na zasadzie wzajemnego uznania i poszanowania suwerenności państwowej, niezbywalnego prawa do samostanowienia;
- zasada niestosowania siły, ekonomicznych lub innych metod nacisku;
- zasada równości i nieingerencji w sprawy wewnętrzne;
- wzmocnienie wzajemnych relacji sąsiedzkich, przyjaźni oraz korzystnej współpracy w imię pokoju i bezpieczeństwa;
- zobowiązanie do przestrzegania ogólnie przyjętych norm prawa międzynarodowego.

Wspólnota Niepodległych Państw jest organizacją uniwersalną. Do jej funkcjonowania i koordynowania działań powołano organy międzypaństwowe. Do najważniejszych należy zaliczyć Radę Przywódców (Szeów) Państw. Jest to najwyższy organ Wspólnoty, w skład którego wchodzi prezydenci lub przewodniczący parlamentów państw członkowskich. Wśród najważniejszych kompetencji Rady wymienia się możliwość użycia sił zbrojnych państw członkowskich oraz ustanowienie mandatu sił pokojowych WNP. Istnieje także Rada Szeów Rządów, która czuwa nad współpracą organów wykonawczych Wspólnoty. Kolejnym organem jest Rada Ministrów Spraw Zagranicznych, która koordynuje politykę zagraniczną państw Wspólnoty, opracowuje i przedstawia wytyczne oraz zalecenia dla Rady Szeów Państw i Rady Szeów Rządów, a także oddziałuje na służby dyplomatyczne państw członkowskich. Do zadań Rady Ekonomicznej należy między innymi przedkładanie propozycji dotyczących systemu wzajemnych rozliczeń i płatności w handlu, a także innych operacji, oraz tworzenie warunków prawnych, ekonomicznych i organizacyjnych do przejścia na wyższy poziom współpracy gospodarczej, opartej na swobodnym przepływie towarów, usług, pracy i kapitału. Składa się ona z zastępców szeów rządów¹⁰. Ponadto funkcjonuje również Rada Ministrów Obrony, która jest organem Rady Przywódców Państw wspomagającym ją w dziedzinie obronności i bezpieczeństwa. Rozpatruje ona kwestie podejścia do problematyki wojskowej oraz współpracy w tym zakresie w ramach WNP¹¹.

Pomimo istnienia od 1991 roku, Wspólnota Niepodległych Państw jak dotąd nie wypracowała skutecznych narzędzi, które w sposób zasadniczy pogłębiałyby współpracę między państwami członkowskimi. Sama wspólnota jako organizacja międzynarodowa jest mało efektywna z kilku powodów. Pierwszym z nich jest brak wspólnej, kompleksowej wizji rozwoju, która stanowiłaby podstawę skutecznych działań. Poszczególne państwa mają różne pomysły co do współpracy gospodarczej, a wyrazem tego jest mnogość umów bilateralnych oraz struktur

¹⁰ *Органы Содружества Независимых Государств*, [online] <http://cis.minsk.by/page.php?id=14> [dostęp: 12.11.2017].

¹¹ K. Malak, op. cit., s. 12.

instytucjonalnych funkcjonujących na obszarze WNP. Drugim problemem jest to, iż charakter Wspólnoty w większym stopniu oparty jest na luźnych, a nie silnie zinstytucjonalizowanych powiązaniach. Ponadto sama baza prawna ma szereg wad i problemów, które nie pozwalają na rozwój WNP¹². Przyjmowane dokumenty mają zazwyczaj charakter deklaracyjny, a co za tym idzie – wytyczne i zalecenia nie są wcielane w życie¹³. Konsekwencją niskiej efektywności WNP jest powstawanie licznych ugrupowań regionalnych na tym obszarze. Faktem jest również, że na przestrzeni lat republiki poradzieckie nie potrafiły wypracować rzeczywistej niezależności państwowej¹⁴. Efektem tego była nowa forma uzależnienia się od Federacji Rosyjskiej poprzez uczestniczenie w tych samych strukturach organizacyjnych. Mimo że przynależność do nich jest dobrowolna, wydaje się, iż ówczesne elity polityczne nie miały innej możliwości, jak tylko przystąpić do WNP. Wspólnota Niepodległych Państw traktowana jest przez Federację Rosyjską jako element utrzymania i realizowania interesów, a waga głosów członków Wspólnoty jest nieproporcjonalna. Ogólnie rzecz ujmując, każda inicjatywa Rosji na rzecz współpracy czy integracji jest elementem mającym na celu uzależnienie zainteresowanych stron od spadkobierczyni ZSRR.

Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym jako element systemu bezpieczeństwa WNP

Po upadku ZSRR państwa obszaru poradzieckiego poszukiwały nie tylko nowej formy współpracy ekonomicznej, ale również możliwości zagwarantowania ochrony przed potencjalnym wrogiem. Jedynym państwem, które mogło zapewnić sobie samemu bezpieczeństwo, była Federacja Rosyjska¹⁵. Część republik poradzieckich poszukiwała sojuszników na Zachodzie (przykładem mogą być republiki nadbałtyckie, które wybrały współpracę w ramach Sojuszu Północnoatlantyckiego), natomiast inne ukierunkowały swoje działania na Wschód, pozostając *de facto* nadal pod wpływem Rosji i włączając się w tworzony przez nią system bezpieczeństwa (na przykład Białoruś)¹⁶.

¹² Ibidem, s. 16.

¹³ Ibidem, s. 16–17.

¹⁴ R. Demjaniuk, *Priorytety państw członkowskich i układy regionalne w ramach Wspólnoty Niepodległych Państw*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach” 2011, nr 89, s. 167.

¹⁵ A. Legucka, *System bezpieczeństwa na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, [w:] *Wspólnota Niepodległych Państw...*, op. cit., s. 118.

¹⁶ W wyniku presji ze strony rosyjskiej do WNP przystąpiła w 1993 roku również Gruzja, jednakże już w 1999 roku ostatecznie opuściła struktury wspólnoty. Zob. A. Bryc, *Bezpieczeństwo w poradzieckim łańdźu międzynarodowym*, [w:] *Bezpieczeństwo obszaru poradzieckiego*, red. A. Bryc, A. Legucka, A. Włodkowska-Bagan, Warszawa 2011, s. 105.

W ramach WNP szukano podłoża do nawiązania współpracy w zakresie bezpieczeństwa. Początek kształtowania tego komponentu nastąpił wraz z podpisaniem 15 maja 1992 roku Układu o zbiorowym bezpieczeństwie państw sygnatariuszy Wspólnoty Niepodległych Państw, potocznie zwanego układem taszkienckim (od miejsca, w którym został podpisany). Układ był inicjatywą rosyjską i został zawarty początkowo na pięć lat. Jako pierwsze podpisały go: Armenia, Kazachstan, Kirgistan, Rosja, Tadżykistan i Uzbekistan. W późniejszym okresie przystąpiły do niego Gruzja, Azerbejdżan i Białoruś¹⁷.

W układzie zawarto zapisy charakterystyczne dla sojuszu wojskowego, w tym również dla systemu bezpieczeństwa zbiorowego, a więc: klauzulę kolektywnej obrony w przypadku napaści na jedno z państw członkowskich, pokojowe rozwiązywanie sporów oraz współpracę w dziedzinie obronności. Koncepcję wspólnej polityki bezpieczeństwa zawarto w dokumentach szczytu z Ałma Aty z 10 lutego 1995 roku. Koncepcja ta zakładała współpracę państw członkowskich z innymi organizacjami międzynarodowymi na rzecz budowy wspólnego bezpieczeństwa, realizację przyjętych umów międzynarodowych, pogłębienie współpracy wojskowej państw członkowskich, a także zapobieganie czynnikom, które mogłyby prowadzić do eskalacji konfliktów¹⁸. Gwarancję bezpieczeństwa w ramach układu miał stanowić potencjał jądrowy Federacji Rosyjskiej. Jak słusznie zauważa Agnieszka Legucka, po zmniejszeniu się liczby członków w 1999 roku¹⁹ Rosja zmieniła pogląd na temat systemu bezpieczeństwa zbiorowego. Pierwotnie podkreślała rolę i znaczenie mechanizmów służących realizacji układu taszkienckiego, natomiast w późniejszych latach zwróciła się w kierunku wzmacniania efektywności układu²⁰.

Istotne z punktu widzenia bezpieczeństwa na obszarze poradzieckim było przekształcenie układu w Organizację Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ), co nastąpiło 7 października 2002 roku. Organizację zarejestrowano w sekretariacie ONZ. W jej Statucie zostały określone cele, którymi kierują się członkowie organizacji. Należą do nich: wzmacnianie pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego, współpraca w dziedzinie kolektywnej obrony, integralność terytorialna i suwerenność państw członkowskich. Ponadto w art. 4 Statutu państwa OUBZ zobowiązały się do współpracy z innymi krajami na rzecz budowania trwałego pokoju i bezpieczeństwa środowiska międzynarodowego oraz przestrzegania zasad prawa międzynarodowego²¹. Działania te podejmowane są

¹⁷ K. Malak, op. cit., s. 27.

¹⁸ *Концепция коллективной безопасности государств-участников Договора о коллективной безопасности*, [online] <http://www.odkb-csto.org/documents/> [dostęp: 13.11.2017].

¹⁹ Wówczas struktury organizacyjne opuściła Gruzja.

²⁰ A. Legucka, *System bezpieczeństwa na obszarze Wspólnoty...*, op. cit., s. 121.

²¹ *Устав Организации Договора о коллективной безопасности*, [online] <http://www.odkb-csto.org/documents/> [dostęp: 13.11.2017].

z państwami regionu, jak również z krajami nienależącymi do OUBZ. Współpraca odbywa się także na poziomie organizacji międzynarodowych i polega głównie na wymianie informacji²².

Organizacja posiada odrębną strukturę instytucjonalną. Najważniejszym organem OUBZ jest Rada Bezpieczeństwa Zbiorowego, w skład której wchodzi prezydenci państw członkowskich. Rada nie posiada stałego przewodniczącego. Funkcja ta sprawowana jest przez prezydenta kraju, na terenie którego odbywa się sesja Rady. W Organizacji działa Stała Rada, odpowiadająca za bieżące funkcjonowanie pomiędzy sesjami Rady Bezpieczeństwa. W jej skład wchodzi przedstawiciele państw członkowskich. Rada Ministrów Spraw Zagranicznych stanowi organ konsultacyjny oraz wykonawczy w kwestiach polityki zagranicznej. Z kolei Rada Ministrów Obrony jest organem konsultacyjnym i wykonawczym, ale w zakresie współpracy wojskowej oraz infrastruktury wojskowej. Wyodrębniono również funkcję sekretarza generalnego OUBZ, która wiąże się z reprezentowaniem organizacji w kontaktach z innymi państwami na arenie międzynarodowej. Pozostałe organy to Komitet Sekretarzy Rady Bezpieczeństwa, Połączony Sztab OUBZ oraz Sekretariat.

W dokumentach konstytuujących funkcjonowanie OUBZ, między innymi w art. 5 Porozumienia o prawnym statusie Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym, wskazano katalog sił i środków służących do zapewnienia ochrony członków. Zgodnie z nim są to: siły zbrojne OUBZ, w tym także siły specjalne, policja, wyspecjalizowane organy, służby, których działalność skupia się na zapewnieniu bezpieczeństwa i porządku publicznego, następnie koalicyjne zgrupowania wojsk, regionalne zgrupowania wojsk, zgrupowania zjednoczonych systemów wojskowych oraz kolektywne siły pokojowe. Istotnym elementem systemu kolektywnej obrony państw członkowskich jest potencjał jądrowy Federacji Rosyjskiej²³. Obecnie Organizacja wpisuje się w instytucjonalną koncepcję współpracy euroazjatyckiej w ramach Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej, projektu mającego charakter gospodarczo-polityczny. W tej perspektywie zbliżenie ekonomiczne postrzegane jest jako ważny element bezpieczeństwa²⁴.

Państwa wchodzące w skład OUBZ to republiki poradzieckie. Konsekwencją tego jest fakt, iż na terytoriach państw członkowskich stacjonują wojska rosyjskie²⁵. Nierzadko podnosi się w dyskursie naukowym, a także publicznym,

²² Zob. A. F. Douhan, *Legal Basis and Practices of Cooperation between the CSTO and Third Countries and International Organizations*, [w:] *Collective Security Treaty...*, op. cit., s. 155–178.

²³ M. P. Sadłowski, *Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym. Prawno-instytucjonalne aspekty funkcjonowania*, Toruń 2017, s. 58.

²⁴ K. Galystan, *The Prospects for Resolving Ethnic Conflicts within the Eurasian Integration Project*, [w:] *Eurasian Perspective of Armenia. Regional and Global Challenges*, Yerevan 2015, s. 48.

²⁵ D. Brązkiewicz, Z. Śliwa, *Współczesne uwarunkowania bezpieczeństwa Azji*, Warszawa 2011, s. 120.

że Organizacja miała stanowić legitymizację dla władz rosyjskich w kwestii pozostawienia żołnierzy w państwach członkowskich lub skierowania tam nowych jednostek. Rosyjskie siły lub obiekty wojskowe znajdują się w: Kazachstanie, gdzie położony jest kompleks Bajkonur, poligony i pułk lotnictwa w Kustanaju; w Kirgistanie – w mieście Kant pod Biszkekiem, gdzie stacjonują siły wchodzące w skład KSOR OUBZ, a także w innych miastach Kirgistanu (Czałdowar, Majłuu-suu); Tadżykistanie – garnizony w Duszanbe, Kulabie, Kurgonteppie, stanowiące największą zagraniczną rosyjską bazę wojskową (ok. 7 tys. żołnierzy)²⁶; ponadto w Armenii, gdzie wojska rosyjskie stacjonują w 102. bazie wojskowej w Giumri²⁷; oraz na Białorusi, gdzie są obecne między innymi w Hancewiczach (tam ulokowana jest stacja radiolokacyjna typu „Wołga”) oraz w Wilejce (węzeł łączności z atomowymi okrętami podwodnymi)²⁸.

Wojska rosyjskie stanowią element utrzymywania strefy wpływów na obszarze WNP. Jak zauważa Agnieszka Bryc, w wyniku braku efektów zbliżenia Federacji Rosyjskiej z Zachodem, jak również niskiej efektywności integracyjnej na obszarze WNP, nastąpiła zmiana priorytetów polityki zagranicznej Rosji i skupienie się na utrzymaniu wpływów w tak zwanej bliskiej zagranicy²⁹. Rosja pozostaje najsilniejszym militarnie państwem członkowskim OUBZ. Dla polityki rosyjskiej i samej Organizacji istotne jest utrzymywanie wpływów w regionie zachodnim WNP, dlatego kluczowa pozostaje współpraca Federacji Rosyjskiej z Białorusią. Oba kraje – Rosja i Białoruś – założyły państwo związkowe, które zostało zainicjowane w 1999 roku na podstawie Umowy o utworzeniu Państwa Związkowego. Białoruś jest ważna zarówno dla Rosji, jak i samej Organizacji, ponieważ leży na styku Europy Środkowej i Wschodniej. Ponadto postrzegana jest przez władze rosyjskie jako naród bratni, który łączy szczególną więź z narodem rosyjskim. Innym krajem członkowskim jest Armenia, państwo położone na Kaukazie Południowym, skonfliktowane z Azerbejdżanem w sporze o Górski Karabach. Dzięki uczestnictwu w OUBZ ma ona zagwarantowaną pomoc w przypadku eskalacji konfliktu. Kolejnym państwem jest Kazachstan, położony w Azji Centralnej – jest to kraj o tyle istotny dla Federacji Rosyjskiej, że na jego terytorium znajdują się złoża ropy naftowej i gazu ziemnego. Ponadto w Kazachstanie położony jest kosmodrom Bajkonur, będący kluczowym

²⁶ M. Falkowski, J. Lang, *Zakładnicy Moskwy, klienci Pekinu. Bezpieczeństwo Azji Centralnej w dobie malejącej roli zachodu*, 28.10.2014, s. 46, [online] <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/prace-osw/2014-10-28/zakladnicy-moskwy-klienci-pekinu-bezpieczenstwo-w-azji-centralnej-w> [dostęp: 30.04.2018].

²⁷ S. Hovhannisyan, *Stosunek Rosji wobec Kaukazu*, „Studia z Zakresu Nauk Prawno-ustrojowych. Miscellanea” 2015, nr 5, s. 262.

²⁸ A. M. Dyer, *Perspektywy i konsekwencje współpracy wojskowej Białorusi i Rosji*, „Biuletyn PISM” 2013, nr 60, [online] <http://www.pism.pl/publikacje/biuletyn/nr-60-1036> [dostęp: 30.04.2018].

²⁹ A. Bryc, *Rosja w XXI wieku*, Warszawa 2009, s. 52–53.

elementem rosyjskiego programu kosmicznego. Pozostałe państwa członkowskie – Kirgistan i Tadżykistan – graniczą z sobą, stanowiąc równocześnie granicę zewnętrzną WNP. Odgrywają one istotną rolę w kontekście obrony przed napływem islamskiego fundamentalizmu, terroryzmu oraz walki z przemytem narkotyków³⁰. W 2003 roku podpisano porozumienie z władzami kirgiskimi o rozlokowaniu w Kant sił powietrznych w ramach kolektywnych sił szybkiego reagowania Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym.

Ważnym elementem OUBZ jest komponent *stricte* militarny, bowiem na potencjał wojskowy składają się siły państw członkowskich zgodne z możliwościami ekonomicznymi. Oczywiście największy wkład w budowę tego potencjału ma Rosja, tym bardziej, że jako jedyne państwo dysponuje arsenałem jądrowym. Ważnym elementem warunkującym potencjał militarny są nakłady finansowe państw członkowskich przeznaczane na rozwój i modernizację sił zbrojnych oraz wkład w finansowanie samej Organizacji. Co ciekawe, największą krytykę istnienia i utrzymania OUBZ wyrażają niektórzy rosyjscy politycy i ekonomiści. Argumentują oni, że owa organizacja to kolejny twór, do którego Rosja musi dopłacać. Jest ona jednak ważnym elementem w przeciwdziałaniu przemytowi narkotyków i napływowi fundamentalizmu islamskiego³¹. Rosja, będąc największym i najważniejszym członkiem organizacji, tworzy spoiwo współpracy, równocześnie stanowiąc swego rodzaju słabość, wynikającą z braku tak dużej motywacji u pozostałych członków, którzy liczą na pomoc Rosji w przypadku konfliktu.

Niezależnie od zaangażowania, OUBZ jako organizacja mająca charakter sojuszu wojskowego posiada odpowiednie środki i siły do realizacji celów statutowych. Kolektywne Siły Operacyjnego Reagowania (KSOR) zostały utworzone na mocy decyzji Rady Bezpieczeństwa Zbiorowego podjętej 4 lutego 2008 roku w Moskwie³². Siły te przeznaczone są do reagowania na wszelkiego rodzaju niebezpieczeństwa. W ich skład wchodzi kontyngenty wojskowe oddelegowane przez państwa członkowskie. Zgodnie z art. 2 Porozumienia o Kolektywnych Siłach Operacyjnego Reagowania Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym z dnia 14 czerwca 2009 roku do podstawowych zadań realizowanych przez KSOR należą³³:

- manewry oraz różne działania operacyjno-taktyczne na terytorium państw członkowskich OUBZ;
- włączanie się w przedsięwzięcia mające na celu zwalczanie terroryzmu, nielegalnego obrotu narkotykami i bronią oraz transnarodowej przestępczości zorganizowanej;
- wsparcie wojsk pogranicza w ochronie granic i państwowych obiektów przygranicznych;

³⁰ D. Brązkiewicz, Z. Śliwa, op. cit., s. 121–122.

³¹ Ibidem, s. 123–124.

³² S. Iwanowski, *Siły zbrojne Ukrainy i Białorusi*, Warszawa 2010, s. 11.

³³ M. P. Sadłowski, op. cit., s. 91.

- niesienie pomocy ludności dotkniętej konfliktami zbrojnymi, a także likwidacja sytuacji nadzwyczajnych, pomoc humanitarna;
- inne zadania wskazane przez Radę Bezpieczeństwa Zbiorowego.

Efektywność realizacji wskazanych zadań w dużej mierze zależy będzie od wzajemnej współpracy. Dlatego też co jakiś czas w ramach OUBZ odbywają się różnego rodzaju manewry wojskowe. Do najważniejszych ćwiczeń wojskowych, mających przygotować siły Organizacji na wypadek konfliktu bądź innego zdarzenia destabilizującego obszar WNP, należą coroczne manewry pod nazwą „Współdziałanie”. Po raz pierwszy odbyły się w październiku 2009 roku. Od tego czasu prowadzone są systematycznie – ostatnie miały miejsce we wrześniu 2017 roku, ich pierwsza część odbyła się w Rosji, druga w Kazachstanie i Tadżykistanie. Najbliższe ćwiczenia odbędą się w Biszkeku w październiku 2018 roku³⁴. Do innego rodzaju ćwiczeń należy zaliczyć manewry sił pokojowych OUBZ przeprowadzane pod nazwą „Niezniszczalne Braterstwo”. Ostatnie miały miejsce w październiku 2017 roku na poligonie Iliysk w południowo-wschodniej części Kazachstanu. Najbliższe ćwiczenia „Niezniszczalnego Braterstwa” zostały zaplanowane na przełom października i listopada 2018 roku w Kirgistanie³⁵. Do katalogu działań wpisują się manewry „Rubież”, których celem jest zwiększenie zdolności bojowych sił OUBZ³⁶. Należy zaznaczyć, że mają one nie tylko charakter zacieśniania współpracy wojskowej, ale służą również usprawnieniu przedsięwzięć ukierunkowanych na likwidację różnego rodzaju zagrożeń i kryzysów. Faktem jest, iż nierzadko scenariusz ćwiczeń ma charakter prowokacyjny, nastawiony przeciwko strukturom bezpieczeństwa państw zachodnich należących do NATO³⁷.

Ziemowit Jacek Pietraś, analizując teorię ról międzynarodowych, określił je jako spójny system wybranych przez państwo, w tym przypadku przez organizację, działań w stosunkach ukierunkowanych na zewnątrz³⁸. Jak zauważa, wybrana rola determinuje politykę zewnętrzną względem innych podmiotów, a także postawy, status i rangę³⁹. OUBZ w zamyśle twórców oraz w zapisach statutowych zdaje się deklarować rolę gwaranta pokoju, pewnej stabilizacji w regionie.

³⁴ *Боевое братство-2018 в Бишкеке согласован замысел командно-штабного учения Коллективных сил оперативного реагирования ОДКБ „Взаимодействие-2018”*, [online] http://www.odkb-csto.org/news/detail.php?ELEMENT_ID=12846&SECTION_ID=91&spphrase_id=32697 [dostęp: 5.07.2018].

³⁵ *Боевое братство-2018 в Екатеринбурге проведены штабные переговоры по подготовке совместных учений „Воздушный мост-2018” и „Нерушимое братство-2018”*, [online] http://www.odkb-csto.org/js_csto/sobytiya/detail.php?ELEMENT_ID=12834&SECTION_ID=222 [dostęp: 5.07.2018].

³⁶ *Ibidem*, s. 98–108.

³⁷ *Ibidem*, s. 104.

³⁸ Z. J. Pietraś, *Pojęcie i klasyfikacja ról międzynarodowych*, Lublin 1989, s. 18.

³⁹ *Ibidem*, s. 19–20.

Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym stała się płaszczyzną do tworzenia i prowadzenia operacji pokojowych, których podstawą organizowania jest podpisane 6 października 2007 roku w Duszanbe Porozumienie o działalności pokojowej Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym⁴⁰. Zgodnie z wolą szefów państw OUBZ z 10 grudnia 2010 roku siły pokojowe Organizacji przekazano pod prawną dyspozycję Rady Bezpieczeństwa ONZ⁴¹. Dzięki tej decyzji misje pokojowe OUBZ mogą się odbywać po uzyskaniu mandatu Rady Bezpieczeństwa ONZ poza państwami członkowskimi. W przypadku, gdy tego rodzaju działanie odbywać się będzie na terytorium państwa członkowskiego, decyzję o powołaniu sił podejmuje Rada Bezpieczeństwa Zbiorowego⁴². Pierwszą okazją ku temu były wydarzenia w Kirgistanie w 2010 roku, kiedy doszło do zamieszek pomiędzy Kirgizami i Uzbekami⁴³. Z prośbą o wprowadzenie sił pokojowych zwrócił się do Rosji ówczesny rząd tymczasowy Kirgizji z Rożą Otunbajewą na czele. Ostatecznie mechanizm pokojowy nie został wprowadzony, ponieważ decyzję zablokował Uzbekistan jako jedno z państw członkowskich⁴⁴.

Koncentracja działań na coraz to nowych zagrożeniach jest przejawem ewolucji podejścia Organizacji do środowiska międzynarodowego. Początkowo skupiano się na zagrożeniu militarnym, natomiast obecnie duży nacisk ukierunkowany został na walkę z terroryzmem międzynarodowym, nielegalnym przemytem broni i narkotyków. Wyrazem działań skierowanych przeciwko wspomnianym zagrożeniom jest Strategia Bezpieczeństwa Zbiorowego Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym do 2025 roku, przyjęta 14 października 2016 roku⁴⁵. W strategii zostały wymienione zagrożenia o charakterze zewnętrznym oraz wewnętrznym. Do zagrożeń i wyzwań OUBZ zaliczono między innymi:

- ryzyko eskalacji już istniejących konfliktów oraz pojawienie się nowych;
- osiąganie celów politycznych i ekonomicznych przy użyciu siły, presji ekonomicznej czy ingerencji w sprawy wewnętrzne państw;
- zastosowanie tak zwanych kolorowych rewolucji oraz wojen hybrydowych;

⁴⁰ *Соглашение о миротворческой деятельности Организации Договора о коллективной безопасности*, [online] http://www.odkb-csto.org/documents/detail.php?ELEMENT_ID=1679 [dostęp: 30.04.2018].

⁴¹ A. Legucka, *System bezpieczeństwa obszaru poradzieckiego tworzony wokół Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym*, [w:] *Bezpieczeństwo Europy. Aspekty geopolityczne*, red. T. Z. Leszczyński, Kraków 2015, s. 61.

⁴² *Ibidem*, s. 62.

⁴³ Zamieszki o charakterze politycznym i etnicznym toczyły się na południu Kirgistanu, w mieście Osza, podsypane przez obalonego prezydenta Kurmanbeka Bakijewa. W wyniku starć pomiędzy Uzbekami i Kirgizami zginęło ok. 400 osób.

⁴⁴ Uzbekistan wystąpił ze struktur OUBZ w 2012 roku. Zob. A. Legucka, *System bezpieczeństwa obszaru poradzieckiego...*, op. cit., s. 62.

⁴⁵ *Стратегия коллективной безопасности Организации Договора о коллективной безопасности на период до 2025 года*, [online] http://www.odkb-csto.org/documents/detail.php?ELEMENT_ID=8382 [dostęp: 13.11.2017].

- nieprzestrzeganie umów i zasad prawa międzynarodowego przez państwa;
- wzmocnienie i rozwój międzynarodowego terroryzmu i ekstremizmu oraz brak współpracy międzynarodowej w dziedzinie zwalczania tych zjawisk.

Wymienione zagrożenia są wynikiem sytuacji środowiska międzynarodowego oraz wydarzeń historycznych. Odpowiedzią Organizacji na zmieniające się warunki środowiska międzynarodowego są także decyzje podjęte podczas spotkania przedstawicieli państw OUBZ w Mińsku pod koniec listopada 2017 roku. Zgodnie z wcześniejszymi założeniami, z października 2016 roku, została przygotowana lista organizacji terrorystycznych⁴⁶. To właśnie przeciwko strukturom terrorystycznym, zwłaszcza tak zwanemu Państwu Islamskiemu, Organizacja planuje przeprowadzić w 2018 roku specjalną operację pod kryptonimem „Najemnik”⁴⁷. Misja będzie dotyczyła wspólnego zwalczania terrorystów przez państwa członkowskie przy użyciu dostępnych sił oraz środków materialnych i technicznych⁴⁸. Obszar WNP cechuje niestabilność polityczna, dlatego też wskazane zagrożenia stają się głównym punktem odniesienia dla koncepcji współdziałania. Współpraca wojskowa jest jedną z najlepiej rozwijających się płaszczyzn integracji obszaru poradzieckiego. To właśnie elementy zapalne stanowią dzisiaj o chęci współpracy państw członkowskich w ramach Organizacji.

Podsumowanie

Niewątpliwie OUBZ może odgrywać rolę czynnika stabilizującego na obszarze WNP, jednak aby tak się stało, powinna zostać wypracowana klarowna strategia działania. Potrzebna jest zatem współpraca partnerska, tymczasem mamy do czynienia z Rosją jako strategicznym partnerem, stanowiącym centrum, i pozostałymi członkami. Układ zaangażowania członków w samej Organizacji jest nieproporcjonalny, co może stanowić przeszkodę w budowaniu trwałych i silnych więzi pomiędzy państwami. Podobnie jest z możliwościami siłowymi. Państwem, które może skutecznie odpowiedzieć na atak nieprzyjaciela, jest Rosja. Pojawia się jednak pytanie, co w przypadku napaści rosyjskiej na któreś z państw OUBZ? Być może wydaje się to mało realne, ale jak pokazują przykłady Gruzji i Ukrainy, nie jest niemożliwe. Nasuwa się jeszcze jedno pytanie – na ile pozostali członkowie

⁴⁶ *Kraje „azjatyckiego NATO” przygotowują wspólną operację „Najemnik”*, 1.12.2017, [online] <https://kresy24.pl/kraje-azjatyckiego-nato-przygotowuja-wspolna-operacje-najemnik/> [dostęp: 30.04.2018].

⁴⁷ Jak dotąd (stan na dzień 6.07.2018) nie zostały zaprezentowane konkretne informacje dotyczące rozpoczęcia misji, jej ewentualnego przebiegu i efektów.

⁴⁸ *Przewodnictwo Białorusi w OUBZ kończy się wspólną listą „najemników”*, 5.12.2017, [online] <http://studium.uw.edu.pl/przewodnictwo-bialorusi-w-oubz-konczy-sie-wspolna-lista-najemnikow/> [dostęp: 30.04.2018].

Organizacji są w pełni niezależni w podejmowaniu decyzji co do przyszłości OUBZ bądź szerzej WNP, a na ile jest to wynikiem nacisków Rosji?

OUBZ stanowi pewnego rodzaju element stabilizujący obszar poradziecki, na którym istnieją wciąż nierozwiązane konflikty międzypaństwowe. Należy przypomnieć, iż najsilniejsze państwo członkowskie Organizacji było zaangażowane w większość owych sporów, między innymi w roli mediatora, gwaranta utrzymania pokoju, a także samo prowadziło konflikty (Czeczenia i Gruzja). Inną kwestią, która może hamować rozwój współpracy, jest to, iż Rosja traktuje OUBZ jako instrument wywierania wpływu na pozostałych członków w celu realizacji własnych, niekoniecznie wspólnotowych interesów. Udział poszczególnych państw w Organizacji daje Federacji Rosyjskiej przyzwolenie na utrzymywanie sił wojskowych na ich terenie, co również może stanowić formę nacisku na ich politykę wewnętrzną.

Mimo wielu czynników utrudniających szybką integrację współpraca wojskowa obszaru WNP wydaje się najbardziej rozwijającą się dziedziną współdziałania obszaru poradzieckiego. Wyrazem tej współpracy są coroczne manewry państw członkowskich OUBZ. Stanowią one kluczowy element sojuszu. Co więcej, pozwalają wnioskować, że sama struktura jest przygotowana na przeciwdziałanie potencjalnym zagrożeniom. Ponadto na przestrzeni lat Organizacja uzyskała podstawy prawne, zapoczątkowane układem taszkienckim. Okres po rozpadzie ZSRR uwidocznił niemożność wielu państw do samodzielnego zapewnienia sobie bezpieczeństwa. Nie znaleziono też alternatywy dla zagwarantowania tego stanu bez udziału Rosji.

Podobnie jak inne przedsięwzięcia powstałe z inicjatywy Rosji, także OUBZ jest wyrazem realizacji polityki utrzymania wpływów największego terytorialnie państwa świata. Rosja, będąca sukcesorką ZSRR, próbuje odbudować swoją mocarstwowość i pozycję na arenie międzynarodowej między innymi poprzez tego typu inicjatywy.

Niewątpliwie sama Organizacja może w przyszłości przyczynić się istotnie do walki z fundamentalizmem islamskim i terroryzmem, zwłaszcza w Azji Centralnej. OUBZ wydaje się konieczna dla państw członkowskich, które potrzebują silnego centrum – Rosji będącej gwarantem bezpieczeństwa i wsparcia w przypadku wystąpienia realnego zagrożenia. Wyrazem ewolucji Organizacji, jej dostosowania do zmieniających się warunków środowiska międzynarodowego, niech będzie ostatnie spotkanie przedstawicieli państw OUBZ w Mińsku pod koniec listopada 2017 roku. Podjęte wówczas decyzje i przyjęte dokumenty w sposób istotny będą implikować działania Organizacji w najbliższym czasie.

Mimo wielu różnic między państwami członkowskimi, OUBZ wydaje się przejawem polityki przeciwdziałania na obszarze WNP wpływom podmiotów trzecich, takich jak Stany Zjednoczone, NATO czy Unia Europejska, oraz zacieśniania współpracy militarnej, technicznej i infrastrukturalnej państw członkowskich.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF COLLECTIVE SECURITY TREATY ORGANIZATION IN THE AREA OF THE COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES

ABSTRACT

The fall of the Union of Soviet Socialist Republics as a uniform formation has changed the geopolitical situation of the world, especially the Eurasian area. As a result of the breakdown was founded more than a dozen new international relations. Along with the breakup of the Soviet Union the Commonwealth of Independent States was created, which involve groups the former Republic of post-Soviet. One of the planes, cooperation within the framework of the CIS is to deepen security cooperation, therefore, on 15 May 1992 he signed the collective security of States signatories to the Commonwealth of independent States. The initiative, institutionalized and converted in 2002 year in the Organization of collective security System, which is an important component of the security of that area.

KEYWORDS

security, Collective Security Treaty Organization, CIS

BIBLIOGRAFIA

1. Brązkiewicz D., Śliwa Z., *Współczesne uwarunkowania bezpieczeństwa Azji*, Warszawa 2011.
2. Bryc A., *Bezpieczeństwo w poradzieckim łańdże międzynarodowym*, [w:] *Bezpieczeństwo obszaru poradzieckiego*, red. A. Bryc, A. Legucka, A. Włodkowska-Bagan, Warszawa 2011.
3. Bryc A., *Rosja w XXI wieku*, Warszawa 2009.
4. Demjaniuk R., *Priorytety państw członkowskich i układy regionalne w ramach Wspólnoty Niepodległych Państw*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach” 2011, nr 89.
5. Douhan A.F., *Legal Basis and Practices of Cooperation between the CSTO and Third Countries and International Organizations*, [w:] *Collective Security Treaty Organization and Contingency Planning after 2014*, eds. A. F. Douchan, A. V. Rusakovich, Geneva–Minsk 2016.
6. Dyrer A. M., *Perspektywy i konsekwencje współpracy wojskowej Białorusi i Rosji*, „Biuletyn PISM” 2013, nr 60, [online] <http://www.pism.pl> [dostęp: 30.04.2018].
7. Falkowski M., Lang J., *Zakładnicy Moskwy, klienci Pekinu. Bezpieczeństwo Azji Centralnej w dobie malejącej roli zachodu*, 28.10.2014, [online] <https://www.osw.waw.pl> [dostęp: 30.04.2018].
8. Galystan K., *The Prospects for Resolving Ethnic Conflicts within the Eurasian Integration Project*, [w:] *Eurasian Perspective of Armenia. Regional and Global Challenges*, Yerevan 2015.
9. Hovhannisyan S., *Stosunek Rosji wobec Kaukazu*, „Studia z Zakresu Nauk Prawnoustrojowych. Miscellanea” 2015, nr 5.
10. Iwanowski S., *Sily zbrojne Ukrainy i Białorusi*, Warszawa 2010.
11. *Kraje „azjatyckiego NATO” przygotowują wspólną operację „Najemnik”*, 01.12.2017, [online] <https://kresy24.pl> [dostęp: 30.04.2018].

12. Legucka A., *System bezpieczeństwa na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, [w:] *Wspólnota Niepodległych Państw: frągmegracja – bezpieczeństwo – konflikty etniczne*, red. T. Kapuśniak, Lublin–Warszawa 2011.
13. Legucka A., *System bezpieczeństwa obszaru poradzieckiego tworzony wokół Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym*, [w:] *Bezpieczeństwo Europy. Aspekty geopolityczne*, red. T. Z. Leszczyński, Kraków 2015.
14. Malak K., *Instytucjonalizacja wielostronnej współpracy na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, [w:] *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, red. A. Legucka, K. Malak, Warszawa 2008.
15. Mazur R., *Wspólnota Niepodległych Państw – integracja czy dezintegracja?*, „Wschodnioznawstwo” 2007, nr 1.
16. Moraczewska A., *Etiologia nieskutecznej integracji gospodarczej na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, [w:] *Wspólnota Niepodległych Państw: frągmegracja – bezpieczeństwo – konflikty etniczne*, red. T. Kapuśniak, Lublin–Warszawa 2011.
17. Olczak S., *Wspólnota Niepodległych Państw wobec wyzwań bezpieczeństwa regionu*, [w:] *Wpływ organizacji międzynarodowych na wielowymiarowość bezpieczeństwa*, red. K. Śmiałek, W. Śmiałek, Warszawa 2016.
18. Pietraś Z. J., *Pojęcie i klasyfikacja ról międzynarodowych*, Lublin 1989.
19. *Przewodnictwo Białorusi w OUBZ kończy się wspólną listą „najemników”*, 5.12.2017, [online] <http://studium.uw.edu.pl> [dostęp: 30.04.2018].
20. Rusakovich A. V., *The Change in The Geopolitical Situation in the Former Soviet Union after 2014*, [w:] *Collective Security Treaty Organization and Contingency Planning after 2014*, eds. A. F. Douchan, A. V. Rusakovich, Geneva–Minsk 2016.
21. Sadłowski M. P., *Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym. Prawno-instytucjonalne aspekty funkcjonowania*, Toruń 2017.
22. Włodkowska-Bagan A., *Efektywność integracji na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, [w:] *Wspólnota Niepodległych Państw: frągmegracja – bezpieczeństwo – konflikty etniczne*, red. T. Kapuśniak, Lublin–Warszawa 2011.
23. *Боевое братство-2018 в Бишкеке согласован замысел командно-штабного учения Коллективных сил оперативного реагирования ОДКБ „Взаимодействие-2018”*, [online] http://www.odkb-csto.org/news/detail.php?ELEMENT_ID=12846&SECTION_ID=91&sphrase_id=32697 [dostęp: 5.07.2018].
24. *Боевое братство-2018 в Екатеринбургe проведены штабные переговоры по подготовке совместных учений „Воздушный мост-2018” и „Нерушимое братство-2018”*, [online] http://www.odkb-csto.org/js_csto/sobytiya/detail.php?ELEMENT_ID=12834&SECTION_ID=222 [dostęp: 5.07.2018].
25. *Концепция коллективной безопасности государств-участников Договора о коллективной безопасности*, [online] <http://www.odkb-csto.org> [dostęp: 13.11.2017].
26. *Органы Содружества Независимых Государств*, [online] <http://cis.minsk.by>, [dostęp: 12.11.2017].
27. *Соглашение о миротворческой деятельности Организации Договора о коллективной безопасности*, [online] <http://www.odkb-csto.org> [dostęp: 30.04.2018].
28. *Соглашение о создании Содружества Независимых Государств*, [online] <http://cis.minsk.by> [dostęp: 12.11.2017].
29. *СТРАТЕГИЯ коллективной безопасности Организации Договора о коллективной безопасности на период до 2025 года*, [online] <http://www.odkb-csto.org> [dostęp: 13.11.2017].
30. *Устав Организации Договора о коллективной безопасности*, [online] <http://www.odkb-csto.org> [dostęp: 13.11.2017].

